

РОЗДІЛ VII

ІСТОРИОГРАФІЧНІ ДОСЛІДЖЕННЯ

А.Малашевич

БОРОТЬБА ЗА „РУСЬКЕ ПЕРВОРОДСТВО” (З ІСТОРІЇ НАУКОВОЇ ДИСКУСІЇ „ЮЖАН” І „СЕВЕРЯН” У ВИСВІТЛЕННІ ЧАСОПISУ „ВЕСТНИК ЕВРОПЫ”)

Дискусія „южан” та „северян” формально розпочалася з легкої руки історика й славіста Юрія Гуци-Венеліна¹. Вона відома в українській і російській історіографії ХІХ ст. як боротьба за „руське первородство” або як змагання за кийвську спадщину². До цієї дискусії спричинилося намагання ототожнити Малоросію з Київською Руссю або принаймні з початковим, головним ядром давньоруської держави. Недарма згадану спадщину вважали коліскою Росії українські історики кінця ХVІІІ - початку ХІХ ст. Петро Симоновський³, Яків Маркович⁴, Максим Берлінський⁵ та ряд інших. Невідомий і донині автор „Історії русів”⁶ прагнув навіть довести, що сама назва „Росія” виникла після Переяславської ради для позначення нових політичних реалій, які склалися внаслідок міждержавного союзу України-Гетьманщини й Московії. Натомість російський історик, професор Московського університету Михайло Погодін обстоював претензії Великої Росії на виключне право спадкоємності давньоруської спадщини, що викликало категоричні заперечення, зокрема, українського історика Михайла Максимовича⁷.

Протягом усього ХІХ ст. ця дискусія то спалахувала, то згасала в залежності від поточної політичної кон’юнктури, мінливості етно- та соціокультурного середовища, інтелектуальних запитів суспільства тощо. Слід відмітити, що ремінісценції щодо цієї дискусії спостерігаються і в наш час у багатьох наукових розвідках⁸, оскільки дехто з дослідників вважає, що означена полеміка є незавершеною й донині⁹. Тож завдання цієї розвідки полягає в тому, щоб розглянути і проаналізувати один з пізніх витків (К. Михальчук супроти О. Пипіна) зазначеної дискусії та її висвітлення на сторінках російського часопису „Вестник Европы”. На нашу думку, аналіз вказаної полеміки дозволяє зробити певні спостереження та сформулювати відповідні узагальнення щодо взаємовідносин між російською і українською науковою інтелігенцією у середині 80-х рр. ХІХ ст., а також проаналізувати місце цієї дискусії в національній історії.

Проблемне поле, окреслене у процесі полеміки 1886 р., було досить широке. Тож вказана тематика вільно переходила з академічної сфери до суспільно-політичної й навпаки. Наприкінці ХІХ ст. до кола учасників дискусії приєдналися визначний історик, етнограф і фольклорист,

представник російської культурно-історичної школи, академік Санкт-Петербурзької академії наук Олександр Пипін (1833-1904)¹⁰ та його український опонент, відомий мовознавець, член київської Старої громади Кость Михальчук (1840-1914)¹¹.

На перший погляд, велика стаття О.Пипіна, опублікована 1886 р. в журналі "Вестник Европы", нагадувала звичайну ремінісценцію стосовно досить віддалених подій російського інтелектуального життя 30-50-х рр. XIX ст. Студія вченого розпочиналася зі своєрідного історичного екскурсу, у котрому він намагався з'ясувати обставини, за яких виникла і розгорнулася дискусія між „южанами” й „северянами”. Насамперед Пипін звернувся до Венеліна та його розвідки¹². „На його твір, - зазначав Пипін, - не слід дивитися як на власне наукове дослідження; це історик-поет, котрий може бути привабливим і тоді, коли ми взагалі не визнаємо його теорію”¹³. Втім, учений не обмежився цією констатацією. Він розглянув особливості історико-культурного буття російського й українського народів, своєрідність та мінливість їх історичної долі, що призвели до конфронтації поглядів на минувшину. „В добу приєднання, - писав Пипін, - у Малоросії були свої усталені особливості народного побуту, вдача, освіта, церковності, які не збігалися з московськими, й це, з одного боку, породжувало побоювання, що вони будуть порушуватися московським управлінням (що незабаром і стало здійснюватися), а з московського боку не довіряли ані цій вдачі, котра видавалася самовільною, ані церковності, у котрій підозрювали латинські домішки. В XVII ст. з обох боків побутували безпосередні підозри; у XVIII ст. автономістська старовина дедалі більше руйнувалася; знищувалося Запоріжжя; в середовищі вищого духовництва й тоді було ще багато архієреїв з малоросіян (як більш учених людей), але російське духовенство не терпіло цих „черкасишек”. У XVIII ст. порядки старої Гетьманщини стали взагалі швидко занепадати, але об'єднання адміністративне не стерло побутових відмінностей, нова культура охопила тільки вищі класи; іноді виникало нове романтичне повернення до старовини і народності, в освіченій верстві Малоросії знайшлося чимало обдарованих людей, котрі з любов'ю віддалися культу своєї народності та її поетичних переказів”¹⁴.

Саме на ґрунті „ретроспективного малоросійського патріотизму” й „старих переказів”, за висловом Пипіна, слід шукати причини „антитез” щодо Великої Росії, які побутували у тогочасних українських творах. Зрештою, неусвідомлені мотиви „малоросійського патріотизму”, вважав російський дослідник, оформилися і кристалізувалися в питанні: „Кому належить давня руська історія та заслуга заснування Руської держави?”¹⁵. Це питання було сформульовано у 50-х рр. XIX ст. в дискусії Погодіна й Максимовича. Але з плином часу давня полеміка так і не стала надбанням тільки історії. „Вона продовжується у нових формах, - зазначав О.Пипін, - в яких колишня нестерпність спостерігається навіть у „вчених” дослідженнях або відверто висловлюється в публіцистиці”¹⁶. Зокрема дискутувалося питання про те, коли з'явилися ознаки „малоруської” та „великоруської” мови - у XII, XIV ст. чи пізніше - й ряд інших¹⁷. Водночас учений стверджував, що „малоруська література”

внаслідок умов культурно-історичного розвитку стала „провінціалізмом” на теренах Російської імперії¹⁸. До того ж уявлення про малоросів, їхню мову та історію у першій третині ХІХ ст. були вельми непевні й невизначені¹⁹. Цю тезу автор статті ілюструє рядом яскравих прикладів. Зокрема, Пипін посилається на філологічні розвідки Михайла Максимовича, який ще в збірнику 1827 р. вказав на різницю між „великоруською” і „малоросійською” мовами. Однак, на думку дослідника, погляди Максимовича ледве чи можна вважати науковими. „По суті, Максимович перебував у полоні власних загальних вражень, - відзначав Пипін, - вирішував це питання на око, як йому видавалося більш природно, згідно з історичними умовами”²⁰. Натомість російський учений послався на студії Ізмаїла Срезневського та Петра Лавровського, в яких обстоювалася думка, що роздвоєння давньоруської мови на великоруську й малоросійську відбувалося одночасно з руйнуванням державно-політичної цілісності Русі. Тому ознаки „малоруської мови”, стверджував Пипін, можна віднайти не раніше ХІІІ-ХІV ст.

Взагалі дослідник досить докладно викладав погляди з означеної проблематики, що побутували у тогочасній історіографії. „В полеміці Погодіна і Максимовича „спір між южанами та северянами” здійснювався у повній формі для обох сторін, і особливо для Максимовича; певно, мова йшла не тільки про археологічне питання, а й про питання щодо більшого або меншого значення самої народності”, - відзначав російський учений²¹.

Пипін також згадував і про філологічні студії Олександра Потебні, Ізмаїла Срезневського, Омеляна Огоновського та багатьох інших дослідників. На перший погляд, складається враження, що автора розвідки взагалі цікавить лише історія питання. Проте це враження оманливе, оскільки навіть коментарі останнього відображали неабияку зацікавленість історика предметом дослідження. Саме в них почасти віддзеркалювалася його позиція стосовно даної проблеми.

Зокрема, коментуючи праці галицьких науковців (О.Огоновського й інших), Пипін будував свій коментар у вигляді дилеми, яку пропонує громадськості. „Ми не раз порушували ці суперечності, котрі відображаються у літературній діяльності галичан і на їхньому політичному розумінні свого становища: належать вони до є д и н о г о (загальноруського) племені чи до особливого південноруського, тоді як Росія (мова якої іншою стороною вважається загальноруською) та її література належать власне „до племені великоруського?”²². Водночас учений сам окреслює раціональні, на його думку, підходи щодо можливого розв’язання цієї проблеми на противагу давнім переказам. „У сучасному житті питання про те: ввійти до „загальноруського” руху чи залишитися південними русами, приєднатися до південноруської частини племені в Росії, - писав Пипін, - це питання має вирішуватися, власне кажучи, не стільки ґрунтуючись на подібному переказі, скільки на підставі нинішнього стану речей, нинішніх природних потреб і бажань суспільства й народу...”²³. Відтак, вважав дослідник, для галицьких патріотів найважливішим є прагнення будь-що довести самобутність та незалежність

власної мови від російської. На його думку, звідси і походять ретроспективні розумування стосовно історичних витоків цієї самобутності, котрі він розглядає як спробу перенести тогочасні обставини на минувшину. Окрім того, російський учений згадував Миколу Костомарова, зокрема його відому працю „Дві російські народності”²⁴, на яку покликалися галицькі вчені, у тому числі визначний український мовознавець та літературознавець Омелян Огоновський. Пипін відзначав, що галицькі вчені приписують Костомарову ідею про тотожність давньої Русі з південноруськими землями, з якою пов’язують тезу про більш пізній період виникнення московської народності, котра постала внаслідок поглинання й асиміляції угро-фінських елементів.

Вказану концепцію значною мірою поділяв і Омелян Огоновський²⁵. Тож у поглядах Огоновського Пипін вбачає південно-руський патріотизм зі скорботою за втраченими „іменем та племінною єдністю”, які не варті особливої уваги²⁶. Натомість російський вчений зосереджується на критиці тези Огоновського та інших дослідників щодо існування „Московії” та „московського племені”. „Коли Москва приєднувала мало по малу уділи, вона не підкорювала племена, а тільки знищувала старі політичні одиниці, і владимирці, і рязанці, тверячі і, зрештою, новгородці не вважали себе іншим плем’ям стосовно московітів; йшлося лише про падіння їхньої політичної автономії. Отже, дивним є твердження, начебто Москві необхідно було в і д б и р а т и (розбив Пипіна – *Авт.*) у південної Русі її ім’я, щоб стати руською. Пан Огоновський сам наводить відомий факт, що ім’я „Малої Русі” названо було вже у першій половині XIV століття; це ім’я названо було самим князем Юрієм галицьким та володимир-волинським, так що сам представник Південної Русі вважав її „Малою”, імовірно припускаючи існування „Великої”, котра дійсно народжувалася спершу у Твері, а пізніше у Москві”, - підкреслює Пипін²⁷.

Таким чином, на думку російського дослідника, поділ давньоруської мови слід, безперечно, пов’язувати з політичним розпадом Русі на Південь і Північ, хоча певні мовні відмінності на цих землях сформувалися, очевидно, ще раніше. Втім, вони не мали на той час вирішального значення, а були скоріше місцевими, регіональними відмінностями. Пипін критикує Огоновського за надмірну абсолютизацію ролі південноруських книжників (Єпіфанія Славинецького, Симеона Полоцького, Дмитра Ростовського й інших), котрі начебто, перебравшись до Москви, привнесли туди „літературну діяльність Південної Русі”²⁸. Одночасно вчений спростував тезу Огоновського про подібність процесів в останньому регіоні та Данії або Голландії. „По-перше, південно-руська література у галичан або зовсім забула перекази давньої або середньої доби й спирається на народну мову, яка, однак, і досі ще не може оформитися, а для переважної більшості південнорусів, які перебувають у Росії, вона є провінціалізмом, оскільки для вищих цілей науки та літератури для малоросів у Росії існує вже багатий матеріал російською мовою. По-друге, важливим у найвищій мірі чинником літературного розвитку мови є її державне значення: тільки воно робить народ нацією, й цієї

умови не мають „рутени” (українці-галичани – Авт.) в порівнянні з Данією або Голландією”, - відзначав Пипін²⁹.

Наприкінці російський учений підкреслив, що вивчення „малоросійської мови” є не тільки недостатнім, а фактично завмерло на творах Закревського, Шевченка та ін. „Слід побажати, - наголошував дослідник, - щоб хоча б для збереження наукової гідності нашої літератури цьому питанню була надана увага, на яке воно заслуговує, і щоб „спір між „южанами і северянами” завершився на здоровому й спокійному науковому ґрунті”³⁰. Цей заклик перевести дискусію, що мала виразний суспільно-політичний присмак та відображала національні „устремління малоросів”, у царину власне академічних зацікавлень був досить поширеним серед російських учених. Проте для імперської суспільно-політичної думки кінця ХІХ ст. погляди Пипіна щодо означеної полеміки були вельми поміркованими, що очевидно, пояснювалося його сталими зв'язками з відомими українськими вченими і громадськими діячами³¹.

Однак академічний спосіб розв'язання цієї проблеми категорично не влаштовував ряд українських науковців, серед яких було чимало учасників громадського руху, котрі відводили питанню про мовну та культурно-освітню рівноправність між обома народами неабияке значення. До них належав і вищезгаданий Кость Михальчук, який відреагував на розвідку Пипіна у „Вестнике Европы” своєю полемічною статтею в популярній на ті часи публіцистичній формі – відкритого листа. Вона адресована до автора розвідки. Варто відзначити, що така форма була вельми поширеною в українській публіцистиці другої половини ХІХ - початку ХХ ст. Її класичними взірцями є “Письма о Богдане Хмельницьком” Михайла Максимовича³², „Письмо к издателю „Колокола” Миколи Костомарова³³, “Листи з хутора” Пантелеймона Куліша³⁴, “Листи на Наддніпрянську Україну” Михайла Драгоманова³⁵ та ряд інших.

Лист підготовлений Михальчуком протягом травня-червня 1886 р., про що свідчить дата, наведена наприкінці тексту. Він був схвалений київською Старою громадою і розповсюджений у кількох копіях, що надало йому певною мірою публічного характеру³⁶. Через одного з громадівців статтю було передано Олександру Пипіну, який, незважаючи на досить добрі взаємовідносини з багатьма українськими вченими та громадськими діячами, у тому числі і з К.Михальчуком, так і не відповів на неї.

Позиція російського вченого стосовно листа Михальчука була вельми показовою. Він вважав можливим відповісти на нього тільки в тому разі, якщо він буде опублікований у Росії або за кордоном. З огляду на тогочасні цензурні утиски, яких зазнавали українські інтелектуали, публікація статті на теренах царської імперії була практично неможливою. В разі видання розвідки Михальчука за кордоном вона однозначно отримувала статус належності до нелегальної літератури, поширення якої заборонялося, згідно з урядовими циркулярами, й розглядалося як злочин супроти існуючого режиму. Тому публічність такої акції відразу зводилася нанівець. Цього, очевидно, не міг не розуміти Пипін. Серед російських учених він мав репутацію прихильника українства і тому,

ймовірно, не хотів розголосу про конфлікт зі своїми київськими приятелями. Так чи інакше за визнанням К. Михальчука відносини російського дослідника не тільки з ним особисто, а майже з усією українською громадою в Києві були вкрай зіпсовані³⁷. Проте за кілька років вони відновилися, й у 1899 р. Пипін видрукував на сторінках „Вестника Европы” прихильний до Михальчука відгук про його полеміку з членом добродійного товариства, що опікувалося допомогою галицьким москвофілам, відомим славістом та візантологом, професором Київського університету св. Володимира Тимофієм Флоринським³⁸.

Лист Михальчука було опубліковано 1909 р. у вигляді окремого видання з копії, яка була зроблена з оригіналу за дорученням відомого українського літературознавця й етнографа Володимира Науменка³⁹. Його видання розглядалося як публікація документа з історії дискусій „южан” та „северян”, що посіли чільне місце в українській історії ХІХ ст.

Полемічна відповідь Михальчука здебільшого спрямована не стільки супроти окремих пасажів (хоча і вони мають певне значення), які знаходимо в статті Пипіна, скільки супроти академічних засад вирішення дискусії „южан” та „северян”, котрі були запропоновані цим російським ученим. „Прочитав у квітневій книжці „Вестника Европы” Вашу розвідку „Спор между южанами и северянами”, я, як южанин, поставив собі запитання: „Чи можливо шире замирення южан із северянами на тих умовах і в якій формі, котрі Ви, певно, гаряче обстоюєте, й можливо визнати незаперечними ті мотиви та аргументи, які наводяться Вами на користь такого замирення?” – риторично запитував Михальчук⁴⁰.

На його думку, участь південнорусів у великоруському літературному процесі, яку Пипін розглядав як вагомий аргумент на користь того, що їх культура має інтегруватися до великоруської (загальноруської), не може вважатися доказом необхідності такої інтеграції. „В якій би якості та кількості не брали б участь інонаціональні елементи у створенні російської літератури й освіченості та як би широко в свою чергу не розсувалися межі асимілюючої дії великоруської національності на ці елементи, - відзначав український учений, - якщо останні не поглинуті й не перероблені нею у повному обсязі, неможливо ставити в обов’язок уціллим залишкам, котрі проголошують право на самостійне існування і розвиток, відмовитися від цього заміру й вважати, що вже участь частини з них у великоруській справі була актом їхнього повного приєднання до великорусів і працею в загальній з ними національній справі”⁴¹.

Михальчук резонно зауважує, що зв’язок терміна „національність” з дефініцією „державність”, на який покликається Пипін для обґрунтування своєї позиції, не може розглядатися як право на узаконення асиміляції всього „південноруського племені”⁴². Окрім того, дослідник, посиляючись на численні приклади впливу південно-руської, а пізніше великоруської (загальноросійської) літератури на болгар та сербів, відзначає, що вони, однак, не спричинилися до виникнення літературної мови для всіх слов’ян „південносхідного відділу”⁴³. Він рішуче заперечує тезу російського вченого і щодо провінціалізму малоруської літератури стосовно великоруської, оскільки остання не може задовольнити культурно-освітні й

мовні потреби південнорусів⁴⁴. „Тому, яким би авторитетом та привілеями не користувалася російська літературна мова, - підкреслював Михальчук, - по суті вона все ж таки залишається для всіх, у т.ч. й для малоросів, специфічною мовою панівного великоруського племені. Поки що кожний, навіть неосвічений великорос, визнає мову творів не тільки Кольцова чи Крилова, але також й Пушкіна або Жуковського своєю мовою, хоча б він і не повністю розуміє цю літературну мову й розмовляє дещо інакше; тоді як мову творів Квітки або Шевченка він ніколи своєю не визнає. І навпаки: хохол не вважає своєю власною мовою навіть найпростішу мову російських популярних видань, умисно пристосованих до розуміння хохла, яка побутує в нас більшою мірою заради нашого непевного „обрусіння”⁴⁵. Одночасно український мовознавець навів також ряд інших аргументів на користь висловленого погляду. Він зазначив, що між південноруською та північноруською діалектичними групами існує чимало принципів відмінностей у звуковій і граматичній побудові мови, які до того ж посилюються особливою системою різноманітних комбінацій у кожній з них. Отже, корінні принципові відмінності, на його думку, позбавляють великоруську літературну мову необхідних підстав для того, щоб стати типовим репрезентантом всього російського діалектичного відділу⁴⁶. Тому твердження Пипіна, що великоруська мова довела свою спроможність стати універсальним засобом тим, що задовольняє культурні й мовні потреби інших народностей, зокрема південнорусів, природним шляхом, Михальчук повністю заперечував. Натомість він вважав, що „російська мова завоювала в нас провідне становище та стала єдиним засобом вищої освіченості, що само по собі навряд чи може слугувати доказом на користь її реальних переваг і найбільших здібностей у культурі порівняно з переможеними наріччями, якщо походження цього факту розглядати в зв'язку з державними прерогативами, котрі російська мова, як відомо, надто широко й нерозбірливо використовує у боротьбі зі своїми конкурентами... Історії добре відомо, які заходи були застосовані до нас для придушення будь-якої конкуренції з цією мовою місцевих наріч”⁴⁷.

Насильницькі, русифікаторські заходи проти України (валуєвський циркуляр 1863 р., Емський едикт 1876 р. та ін.), підкреслював Михальчук, придушили початки її літературного відродження і підірвали спроби надати малоруській мові подальшу обробку. Проте, незважаючи на ці утиски, вважав український дослідник, подиву дивне не те, яких успіхів досягла великоруська мова, а те, як збереглася малоруська в умовах, коли вона залишалася у вжитку в темній та закріпаченій масі простого народу й піддавалася обструкції навіть у середовищі вищих верств українського суспільства. Втім, на думку Михальчука, домінування великоруської мови в жодному разі не означає цілковитої асиміляції південнорусів. „Малоруська мова і література та взагалі малоруська народність, незважаючи на все насильство з боку свого могутнього у культурному й політичному відношенні супротивника, не підписали і, ймовірно, ніколи не підпишуть собі смертельного вироку; запорукою цього є їхні невмирущі традиції та невичерпні живі сили в народі, котрий невтримно

рветься всупереч усім перепонам, розвиває рідну мову, літературу й мистецтво. Даремно великороси вбачають свою підсумкову перемогу над малоруським елементом у тому, що їхня мова і література отримали в нас начебто значення „єдиного засобу вищої освіченості...”, - підкреслював автор відкритого листа⁴⁸.

Свою впевненість у майбутніх перспективах української мови та культури Михальчук аргументував, спираючись на історію відродження літератур слов'янських народностей. На його думку, вона містить чимало прикладів того, що повна денаціоналізація освічених класів народу, котрі прийняли чужоземну мову й цивілізацію, ще не може остаточно зупинити літературного розвитку народної мови. До того ж малоруська, зазначав учений, побутує в середовищі майже двадцятимільйонної народної маси, яка незначною мірою зазнала русифікації⁴⁹. Отже, асиміляційні перспективи великоруської мови у викладі Пипіна навряд чи є такими обнадійливими.

Значну увагу Михальчук приділив і критичним заувагам російського вченого щодо поглядів Омеляна Огоновського та інших галичан. Загальноросійська орієнтація, яку рекомендує Пипін галичанам з прагматично-утилітарних міркувань, згідно з поглядами українського вченого є „зрадою своєї святині, шляхом неприродної руйнації своєї власної природи”⁵⁰. Водночас мовознавець звертається до ідеї двох самостійних руських народностей, відзначаючи, що в українській суспільно-політичній думці вона побутувала задовго до відомої студії Миколи Костомарова, зокрема ще в працях Гуци-Венеліна.

Окрім того, Михальчук, як і його численні попередники, підкреслював, що історичний шлях виникнення „групи руських племен” відбувався з південного-заходу на північний-схід, а не у зворотному напрямку⁵¹. Очевидно, що означені погляди вченого являли собою дещо видозмінену тезу про Київську Русь-Малоросію як початкове ядро Давньоруської держави, яку обстоювали українські історики на початку ХІХ ст. Щоправда, вона була висловлена в більш поміркованій та розважливій формі. Однак, по суті, погляди Михальчука не дуже відрізнялися від його попередників (Максимовича, Костомарова й ін.). На відміну від останніх, він більше оперував мовознавчою аргументацією, у той час як вони переважно спиралися на історико-етнографічні матеріали.

Дослідник зупинився і на термінологічній аргументації Пипіна, зокрема на його тлумаченнях щодо побутування дефініцій „Велика Русь” та „Мала Русь”. „Ця політична номенклатура, - писав український мовознавець, - рішуче не стосується сутності етнологічних особливостей двох руських племен і не може позначати ніякі градації ані в їхній мові, ані в їхній національній гідності...”⁵². Тож виводити на основі вищезазваних термінів домінування великоруської мови недоцільно, оскільки така аргументація є некоректною. Щодо денаціоналізації південноруських вищих класів, то Михальчук покликається на приклад чеського відродження, у процесі якого онімечена інтелігенція повернулася до рідної мови й народних традицій⁵³. На думку українського дослідника, цей приклад є обнадійливим і для південнорусів з їхньою новою інтелігенцією, яка

поступово народжується у Малоросії.

Михальчук розкритикував й інші аргументи Пипіна, зокрема його твердження про державне значення мови як фактора літературного розвитку в Російській імперії⁵⁴. Натомість український опонент Пипіна зауважив: „Здається, поступова перевага у сучасній політиці демократичних принципів „народності”, „децентралізації”, „автономії” та „федералізму” і помітне поступове пом’якшення форм політичного устрою держав не дають надто міцних гарантій щодо цілковитої й тривалої стійкості цього старозавітного режиму”⁵⁵. Дослідник висловив обґрунтовані сумніви щодо подальшої долі російського царату, більш демократичні погляди, порівняно із своїм петербурзьким опонентом. До того ж Михальчук відзначив, що в Галичині малоросійська мова користується певним визнанням, „...Вона, малоруська мова, використовується там в адміністрації, судочинстві та школі, а пан Огоновський, з котрим Ви полемізуєте, викладає свої лекції у Львівському університеті саме цією мовою”, - саркастично зауважив учений⁵⁶.

Резюмуючи свої погляди, Михальчук відзначив, що тільки почуття довіри і поваги до наукової й публіцистичної діяльності Пипіна спонукало його до написання цього листа, щоб проілюструвати суперечності в підходах свого опонента до проблеми. „Становище малоруського патріота є таким, - писав мовознавець, - що відбиває у нього будь-яке бажання вдаватися до пояснень незчисленим та різнорідним супротивникам, й якщо він зважується на подібні пояснення, то лише з тими особами, розходження з якими не дають йому достатніх підстав зараховувати їх до останніх”⁵⁷. Це пояснення щодо мотивації, яка спонукала українського вченого вступити в полеміку з Пипіним, є досить показовим. З одного боку воно є засвідченою даниною поваги до російського дослідника, який займав, порівняно з більшістю представників тодішніх наукових верств імперії доволі виважену позицію стосовно українства. З іншого – пояснення Михальчука свідчать про відносно помірковані вимоги українського національного руху 80-х рр. ХІХ ст., спрямовані здебільшого на культурно-освітницьку сферу.

Таким чином, висвітлення і розгляд полемічної дискусії російського етнографа та історика літератури Олександра Пипіна й українського мовознавця, громадівця Костя Михальчука дозволяє зробити кілька висновків:

1) новий виток дискусії „южан” і „северян” у „Вестнику Європы” є важливим свідченням того, що національний рух на теренах Наддніпрянської України у 80-і рр. ХІХ ст. продовжував перебувати на культурницькій стадії свого розвитку та зайвий раз доводить уповільненість процесів національного творення в регіоні;

2) проблемний спектр полеміки навколо „київської спадщини”, або „руського первородства”, репрезентований у вказаному часопису, суттєво розширився й включав не тільки традиційні питання взаємин малоросів і великоросів в історичній перспективі, зокрема мовне, а й проблеми державного устрою, культурної автономії, демократичних свобод у великих полінаціональних державах, що особливо помітно у відкритому листі К.Михальчука;

3) питання рівноправності українського народу („малоросійської народності”) та його мови в працях опонентів розглядається у більш широкому контексті не тільки зі слов'янської, а взагалі із загальноєвропейської перспективи;

4) дискусія Михальчука та Пипіна показала, що навіть досить прихильно налаштовані щодо українства представники російської наукової інтелігенції не були готові сприймати вимоги та потреби його національного руху;

5) полеміка 1886 р. свідчить про певні зрушення, що відбувалися у свідомості української інтелігенції; якщо в першій половині XIX ст. малоруська ідентичність ще досить мирно співіснувала з загальноросійською самоідентифікацією, то у 80-і рр. XIX ст. вже спостерігається початок конфлікту взаємовиключних лояльностей, який на той час ще не набув непримиренних форм.

¹ *Венелин Ю. О* споре между южанами и северянами насчет их россизма // Чтения в обществе истории и древностей российских. - М., 1847. - № 4. - С.1-16. Див. докладніше про Ю.Гуцу-Венеліна: *Данилюк Д.Д., Ілько В.І.* Деякі питання оцінки Ю.І.Венеліна у вітчизняній історіографії // Ю.І.Венелін і розвиток міжслов'янських взаємозв'язків: Тези доп. і повід. наук. конф., присвяч. 150-річчю від дня смерті Ю.І.Венеліна. - Ужгород, 1989. - С.10-12; *Данилюк Д.Д.* Оцінка творчої спадщини Ю.І.Гуцу-Венеліна у вітчизняній історіографії // Ю.І.Гуца-Венелін і слов'янський світ: Мат-ли міжнар. наук. конф. - Ужгород, 1992. - С.39-53; *Данилюк Д.Д., Ілько В.І.* Оцінка творчої спадщини Ю.І.Гуцу-Венеліна у вітчизняній історичній літературі // Укр.іст.журн. - 1992. - № 3. - С.32-39; *Данилюк Д.Д.* Ю.І.Гуца-Венелін // Ю.Венелін. З наукової спадщини визначного славіста: З нагоди 200-ліття від дня народження Ю.Венеліна - Ужгород, 2002. - С.141-182.

² *Голубенко П.* Україна і Росія у світлі культурних взаємин. - К., 1993. - С.82-90.

³ *Симоновский П.* Краткое описание о казацком малороссийском народе и о его военных делах ... - М., 1847.

⁴ *Маркович Я.* Записки о Малороссии, ее жителях и произведениях. - СПб., 1798. - Ч.1.

⁵ *Берлинский М.* Історія міста Києва. - К., 1991.

⁶ Див. про авторство "Історії Русів": *Оглоблин О.* "История Русов" (До століття видання 1846-1946): (Конспект) // Бюлетень УВАН (Авгсбург). - 1947. - № 11/12. - С.30-31; *Його ж.* До питання про автора Історії Русов // Україна (Париж). - 1949. - № 2. - С.71-75; *Його ж.* Перша друкована звітка про Історію Русов // Наша культура (Вінніпег). - 1951. - № 2. - С.28-35; *Його ж.* Вступна стаття // Історія Русів. - Нью-Йорк, 1956. - С.V-XXIX; *Його ж.* Списки Історії Русів // Наук. зб. УВУ: Ювілейне видання. - Мюнхен, 1956. - Т.6. - С.167-180; *Кравченко В.В.* "Історія Русів" у російській цензурі (50-і роки XIX ст.) // Наук. записки кафедри українознавства Харків. ун-ту. - 1994. - Вип.1. - С.4-10; *Крижанівський В.П.* "...І мав про те задуми, всьому людству властиві" ["Історія Русів"] // Віче. - 1994. - № 4. - С.122-134; *Крижанівський В.П.* "Історія Русів": Хто ж автор? Версії, версії, версії... // Українська ідея: Перші речники. - К., 1994. - С.167-183; *Дзира Я.І.* Підсумки двохсотлітніх дослідницьких пошуків авторства "Історії Русів" // Історіографічна спадщина науки історії України (погляд з кінця XX ст.): Мат-ли Всеукр. науково-освітньої конф. (Глухів, грудень 1996 р.). - К.; Глухів, 1996. - С.17-19; *Ільїн О.* Олександр Маркович - автор "Історії Русів"? // Сіверянський літопис - 1996. - № 1. - С.75-79; *Кравченко В.В.* Поема вольного народу ("Історія Русів" та її місце в українській історіографії). - Харків, 1996. - 117 с.; *Забіяка І.* До питання про авторство "Історії Русів". Еволюція гіпотези В.Горленка // Наукові записки: Зб. пр. молодих вчених та аспірантів Ін-ту укр. археології та джерелознавства ім. М.С.Грушевського НАНУ. - К., 1997. - Т.2. - С.271-283; *Толочко О.П.* Оглоблін та його монографія про автора "Історії Русів" // Київська старовина. - 1997. - № 6. - С.66-69;

Мишуков О.В. "Історія Русів" у контактено-генетичних зв'язках і типологічних судженнях. - К., 1998. - 239 с.; *Оглоблин О.* До питання про автора "Истории русов" - К., 1998. - 149 с.; *Мандрик М.* "Історія русів" та її роль в утвердженні української державницької ідеї // Українська історична наука на порозі ХХІ століття: Міжнародний науковий конгрес: Доп. і повід. (Чернівці, 16-18 травня 2000 р.): У 4 т. - Чернівці, 2001. - Т.3. - С.11-15; *Шліхта Н.* Елементи річ-посполитської риторики в "Історії русів" // Молода нація: альманах. - 2000. - № 1. - С.5-23; *Дзира І.Я.* Вплив "Літопису Малоросії" Жана Бенуа Шерера на "Історію Русів" // Сарбейські читання: Перше засідання Всеукраїнського "круглого столу" (м. Київ, 30 січня 2003 р.). - К., 2003. - С.116-118.

⁷*Максимович М.А.* К истории малорусского языка (Филологические письма к М.П.Погодину) // Максимович М.О. Киев явился градом великим... Выбранные украинознавательские творения. - К., 1994. - С.345-387.

⁸*Голубенко П.* Вказ.праця. - С.82-86; Русь-Україна і Русь-Росія // Історія українського середньовіччя: Козацька доба: Зб. наук праць: У 2 ч. - К., 1995. - Ч.1. - С.28-35.

⁹*Кравченко В.В.* "Росія", "Малоросія", "Україна" в російській історіографії другої половини ХVІІІ - 20-х років ХІХ ст. // Зб. Харківського історико-філологічного т-ва: Нова серія. - Харків, 1995. Т.5. - С.7.

¹⁰ Див. докладніше про О.М.Піпін: *Мыльников А.С.* Пыпин Александр Николаевич // Славяноведение в дореволюционной России: Библиографический словарь. - М., 1979. - С.286-289.

¹¹*Ульяновський В.І.* Кость Михальчук та діячі київської "Старої Громади" через призму "жіночих спогадів" // Архівознавство. Археографія. Джерелознавство. - К., 2001. - Вип.4. - С.428-482.

¹²*Венелин Ю.* Вказ. праця.

¹³*Пыпин А.Н.* Спор между Южанами и Северянами (Вопрос о малорусском языке) // Вестник Европы. - 1886. - Т.2, № 4. - С.737.

¹⁴ Там же. - С.738.

¹⁵ Там же. - С.739.

¹⁶ Там же. - С.742.

¹⁷ Там же. - С.743-744.

¹⁸ Там же. - С.745.

¹⁹ Там же. - С.748.

²⁰ Там же. - С.750.

²¹ Там же. - С.757.

²² Там же. - С.765.

²³ Там же. - С.766.

²⁴*Костомаров Н.* Две русские народности // Основа. - 1861. - № 3. - С.33-80.

²⁵*Пыпин А.Н.* Указ. соч. - С.769.

²⁶ Там же. - С.770.

²⁷ Там же. - С.770-771.

²⁸ Там же. - С.772.

²⁹ Там же. - С.774.

³⁰ Там же. - С.776.

³¹ Див., наприклад: *Бухбіндер Н., Житецький І.* О.М.Піпін та київські Українці (Листування Піпін і Житецького) // Україна. - 1928. - № 6. - С.21-38.

³²*Максимович М.* Письма о Богдане Хмельницком: Письмо первое-восемнадцатое // Максимович М.А. Собрание сочинений: В 3 т. - К., 1876. - Т.1: Отдел исторический. - С.395-474.

³³ [*Костомаров Н.И.*] Письмо к издателю "Колокола" // Колокол. - 1860, 15 янв. - № 61. - С.499-503.

³⁴ [*Куліш П.О.*] Листи з хутора. - СПб., 1861. Лист І і ІІ: Про городи й села. - 30 с; Лист ІІІ: Чого стоїть Шевченко, яко поет народний. - 17 с; Лист ІV: Про злодія у селі Гаківниці. - 29 с.

³⁵*Драгоманов М.* Листи на Наддніпрянську Україну. - Коломия, 1894.

³⁶*Михальчук К.П.* Открытое письмо к А.Н.Пыпину по поводу его статей в "Вестнике Европы" о споре между южанами и северянами (К истории отношений к Украинству представителей прогрессивной части русского образованного общества). - К., 1909. - С.4-5.

³⁷*Михальчук К.П.* Указ. соч. - С.5-6.

³⁸ Там же. - С.6.

³⁹ Там же. - С.6.

⁴⁰ Там же. - С.7.

⁴¹ Там же. - С.11.

⁴² Там же. - С.12.

- 43 Там же. - С.15.
- 44 Там же. - С.17.
- 45 Там же. - С.20-21.
- 46 Там же. - С.27-28.
- 47 Там же. - С.33.
- 48 Там же. - С.35.
- 49 Там же. - С.36-37.
- 50 Там же. - С.40.
- 51 Там же. - С.42.
- 52 Там же. - С.51-52.
- 53 Там же. - С.57.
- 54 **Пытин А.Н.** Вказ. праця - С. 774-775.
- 55 **Михальчук К.П.** Указ. соч. - С.59.
- 56 Там само. - С.60.
- 57 Там само. - С.73.

